

ОСНОВНІ МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ І КОНТРОЛЮ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Тетяна КАРПІНСЬКА

Copyright © 2010

Постановка проблеми. За останні десятиліття у всьому світі, особливо в країнах пострадянського простору, відзначається зростання насильницьких дій різного масштабу. Вкрай гострою на даний час є проблема дитячої та підліткової злочинності та асоціальності, насилля стосовно дітей, агресії і деструктивності у сімейних взаєминах.

Проблему агресивної поведінки досліджували вчені протягом багатьох століть, розглядаючи її з різних позицій – філософії, релігії, науки. Але тільки у ХХ столітті вона стала предметом систематичного наукового пізнання. Зокрема, важливе значення для пояснення різноманітних феноменологічних проявів агресивності мають розробки численних вітчизняних та зарубіжних учених. Так, особливості агресивної поведінки в осіб різновікових груп досліджували Г.М. Андреева, К. Бютнер, О.Б. Бовть, М. Дерешкявічус, О.Ю. Дроздов, С.О. Завражин, О.К. Осницький, І.О. Фурманов та ін.; виникнення агресивності у зв'язку з конфліктами вивчали Г.С. Васильєва, Є.П. Ільїн, В.В. Ковальов, М.Д. Левітов, Г.В. Ложкін, Є.Р. Романін та ін.; емоційною сферою агресивних осіб ґрунтовно цікавились В.К. Вілюнас, Б.І. Додонов, К. Ізард, Я. Рейковський та ін., фрустраційними реакціями – А. Бандура, Л. Берковіц, М. Мауер та ін.; агресивними проявами в осіб з патопсихологічними відхиленнями – М.І. Буянов, І.В. Жданова, О.Ф. Кернберг, В.Д. Менделєвич, Л. Пожар, О.В. Серебрінська, В.І. Шебанова.

Згідно з даними педагогічної практики, з агресивними проявами у поведінці дітей учителі та вихователі стикаються вже у початковій школі й навіть у дитячих садках. Сучасні діти ростуть у складний час стрімких змін і руйнування стереотипів, коли усталені моральні принципи зазнають тиску та негатив-

ного впливу. Відтак підвищена агресивність юні – одна з найочевидніших проблем у становленні колективів. Скажімо, ті чи інші форми агресії характерні для більшості дошкільників, але із засвоєнням правил і норм поведінки вони поступаються місцем просоціальним формам поведінки. Однак у певній категорії дітей агресивність не тільки зберігається, а й розвивається, трансформується у стійкі риси особистості. У підсумку знижується продуктивний потенціал дитини, деформується її особистий розвиток.

З цього приводу 31 березня 2010 року в Міністерстві освіти та науки України відбулося засідання круглого столу “Проблеми жорстокості і насильства у дитячому середовищі та шляхи їх подолання”, у якому взяли участь представники Міністерства внутрішніх справ, Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я, Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі, Державного комітету у справах національностей та релігії, Національної академії педагогічних наук України, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, міжнародних громадських організацій, засобів масової інформації. На засіданні всі учасники визнали, що проблема насильства, агресивності неповнолітніх має не тільки психологічний, а й соціальний, медичний, юридичний та інші аспекти, висловили занепокоєння станом справ щодо жорстокості та насильства у дитячому середовищі.

Отже, проблема агресивності, жорстокості та насильства дітей і підлітків набула у нашій країні великих масштабів, що не може не хвилювати. Саме тому перед психологами-практиками гостро стоїть питання про попередження та корекцію агресивної поведінки дітей, починаючи з дошкільного віку.

Метою статті є обґрунтування та аналіз основних методів і прийомів попередження агресивної поведінки дітей дошкільного віку, що наявні в основних психологічних концепціях.

Ключові слова: *агресія, агресивна поведінка, попередження агресивної поведінки, корекція агресії, катарсис, соціально прийнятна поведінка.*

Виклад основного матеріалу дослідження.

У світовій психологічній практиці існують різні погляди на природу дитячої агресії й, відповідно, різні підходи до її попередження та контролю. Проблема попередження агресії виникла давно. Ще в XVII столітті Г. Гоббс уважав, що агресія як поведінкова реакція вимагає в кінцевому підсумку якогось обмеження діянь людини, у тому числі й суворого контролю [10]. У психології напрацьовано багато методів корекції та попередження агресії. Т.Г. Румянцева [20] стверджує, що визначальне місце у розв'язанні проблеми контролю агресії належить розумінню самої природи даного феномена. Не претендуючи на всестороннє висвітлення даної проблеми, розглянемо основні підходи до попередження агресії та агресивних тенденцій.

Психоаналіз та етологічна теорія агресії спирається на положення, що витіснення постійно пульсуючих агресивних імпульсів неможливе, тому основним методом подолання агресивних тенденцій є *катарсис* та відреагування. Звідси основний шлях корекції агресивності – вихід агресивних імпульсів соціально прийнятним способом: У К. Лоренца [9] – це ритуали, у З. Фрейда [21] – гра. Чимало праць присвячено проблемі розрядки агресії на різних об'єктах, що постає у вигляді ляльки, подушки чи реакцій під час перегляду відеофільму, у процесі спортивних змагань тощо. Однак результати експериментальних досліджень украй суперечливі і підтверджують як ідею катарсису, так і протилежну концепцію – *стимулювання агресії*, що розглядається у рамках теорії соціального научіння. Так, Г. Паренс [16] вважає, що основним шляхом подолання почуття ворожості є відреагування енергії, котра накопичилася через вербальне контактування в контексті значущих взаємостосунків дітей з батьками. Е. Крейрн [6] переконана, що одне з важливих завдань – допомогти дітям усвідомити свої почуття і навчити володіти ними. Основними шляхами подолання негативних емоцій тут і є катарсис та усвідомлення почуттів, бажань, тобто формування психорегуляції поведінки.

Отже, при розгляді агресії як вродженого інстинкту контроль пов'язувався з катарсисом, тобто з соціально прийнятними способами виходу агресивних тенденцій організму (З. Фрейд, К. Лоренц та ін.). Проте подальші дослідження виявили обмежений характер застосування названих методів.

Поведінковий підхід, у рамках якого агресія розглядається як поведінкова реакція на певний стимул, спрямований на модифікацію стимульно-реактивних зв'язків, що визначають прояви активності індивіда у зовнішньому середовищі та його взаємини з ним. Сюди входить три напрямки – психокорекція у рамках теорії класичного обумовлення, теорія оперантного научіння, когнітивна психологія [4; 14; 22]. Зокрема представники фрустраційної теорії вважають, що агресію можна редукувати шляхом виключення факторів, що сприяють її формованню. В концептуальних рамках даної теорії експериментально доведена неможливість катарсису як головного методу усунення агресії [5; 7]. Так, згідно з А.А. Басса [25], якщо агресія супроводжується гнівом, то вона може призвести до катарсису, а якщо не супроводжується, то, навпаки, від своєї реалізації тільки посилюється. Натомість Л. Берковіч [3] не зміг віднайти простих і неспростованих результатів на підтримку ідеї про те, що у результаті інтенсивної фізичної діяльності агресія знижується. Зворотне доводить психіатр Вільям Меннінгер, говорячи що “змагальні ігри забезпечують задоволення інстинктивного агресивного потягу” [28, с. 340].

Більшість свідчень, які на сьогодні отримані, не підтверджують гіпотезу катарсису. Справа в тому, вважає Е. Аронсон, що у людей агресія залежить не тільки від напруження, яке вони відчувають, а й від того, що вони думають [1, с. 272]. Здебільшого ситуація насилля не знижує тенденції до насилля, а породжує його подальше зростання. Тут, на думку автора, діє *когнітивний дисонанс* через виправдання себе і доведення провини постраждалого.

У форматі *теорії соціального научіння*, представниками якого є А. Бандура, А. Басс, Д. Зільман, стверджується, що агресивність, будучи научуваною формою людської поведінки, відкрита для впливу через видалення умов, спрямованих на її виникнення [2; 24; 31]. Тому до основних шляхів подолання агресії належать або адекватна модель, або заохочення чи покарання. Так, Е. Аронсон [1, с. 291] пропонує такі способи зліквідування агресії:

1) чистий розум, коли важливе чітке розуміння того, що агресія не бажана для самих себе;

2) покарання як неефективний спосіб, що не знижує агресивності;

3) схвалення альтернативних форм поведінки у випадку, коли агресія використовується як привернення уваги до себе – ефективний спосіб;

4) наявність неагресивних моделей поведінки;

5) формування емпатії стосовно інших людей.

З кінця 70-х років ХХ століття, як відмічає Т.Г. Румянцева, відбувся перегляд значення і ролі покарання, котре вважалося одним з головних способів стримування агресії. Його стали вивчати як спосіб навчіння та закріплення агресивності. Потенційна можливість покарання діє на свідомість і сприяє більш уважному ставленню людини до наслідків своїх агресивних дій, тобто змушує піддавати контролю свої агресивні відреагування. Коли ж реальна загроза покарання відсутня або суб'єктивно не сприймається (наприклад, дошкільниками) як загроза, то тоді закономірно послаблюється її контроль.

Однак вплив покарання на агресивну поведінку не є однозначним. За даними теорії соціального навчіння Л. Бандури [2], покарання може сприяти як пригніченню агресії, так і її стимулюванню, включаючи оволодіння агресивними формами реагування. На початку 80-х минулого століття розроблялися нові способи стримування агресії. До них належать “когнітивні техніки”, які спрямовані на зміну сприйняття потерпілого стосовно мотивів поведінки агресора, а також фізіологічні – аж до хірургічного втручання [11]. Загалом на сьогодні виділяють чотири основні методи фізіологічного контролю за агресивністю: а) хірургічне втручання з подальшим видаленням певних ділянок мозку; б) мозкову електростимуляцію; в) зміну гормонального балансу; г) фармакологічну терапію.

Дослідження В. Марка та Ф. Ервіна [27] вказують на те, що руйнування невеликих фокальних ділянок лімбічної системи призводить до усунення небезпечної поведінки. Вживлення в мозкову тканину електродів дозволяє встановити, які клітини мозку підлягають аномальному збудженню, наслідком якого є вибухи агресії. У результаті пошкоджені ділянки мозку лікують припіканням чи електростимуляцією у тих місцях, де гальмується його нормальна діяльність. К. Мойер також зауважив, що хірургічне втручання в нервову систему задля контролю агресивності

дає змогу вилікувати значну кількість пацієнтів з паталогічною ворожістю [13]. І все ж якщо ризик таких втручань і невеликий, то наслідки побічних ефектів можуть бути непередбачуваними. У зв'язку з цим та з етичних міркувань дані методи використовуються тільки в експериментах над тваринами.

Методи гормонального контролю агресії передбачають виявлення у крові рівня концентрації гормонів, що спричинює агресивні вибухи (щонайперше, тестостерону). Скажімо, фармакологи пропонують використовувати ліки (переважно психотропні), що нівелюють агресивні імпульси. Проте окремі науковці застерігають, що проблема вибіркового психофармакологічного впливу на різні форми агресивної поведінки в клінічному аспекті ще не розв'язана, хоча клініцисти й володіють набором речовин, що здатні тимчасово приглушити відкриті форми такої поведінки [17, с. 136]. До того ж один і той самий препарат в однієї людини може знижувати ворожість, в іншої, – навпаки, підвищувати її, а у третій – узагалі не справляти жодного ефекту. Через це передбачити, які лікарські засоби будуть ефективні в контексті погашення агресивних тенденцій, надзвичайно важко. Саме тому їх вживання має бути персоніфіковане.

Багато із стримуючих стратегій вибудовуються з урахуванням принципів функціонування навченої поведінки, включаючи і впливи на внутрішні імпульси. Наприклад, методика “несумісних відповідей”, яку запропонував А. Басс [25], ґрунтується на неможливості організму переживати одночасно два протилежних емоційних стани. А це означає, що будь-які стимули чи умови, що здатні викликати реакції, несумісні з гнівом чи агресією (емпатія, гумор тощо), можуть ефективно використовуватися для попередження агресії. Однак недоліком цього методу є те, що він спрямований тільки на подолання ситуативної агресії.

Г. Паттерменом [30] більше 20-ти років тому запропонована когнітивна програма зниження агресивності в дітей 8–12 років, що полягає у циклі уроків, на яких відбувається обговорення альтернативних стосовно агресивних форм поведінки дій, розігруються різні життєві ситуації. У такий спосіб корекція спрямована на формування гнучкої системи поведінкових моделей від реагування. Ще раніше Норма Фешбах [26] розробила метод подолання агресивної поведінки шляхом навчання емпатії. Вона навчала школярів початкових класів дивитися на події поглядом інших

людей. Відтак діти вчилися ідентифікувати чужі емоції, програючи ролі інших людей у різноманітних емоційно напружених ситуаціях, а також усвідомлювали під час групових занять свої власні почуття. Доведено, що схожі “дії з освоєння емпатії” знижують агресивність учнів початкової школи.

Таким чином, зміни поведінкових реакцій через схвалення, покарання, подання неагресивних моделей, розширення поведінкового репертуару, розвиток сприймання є основними методами корекції та попередження агресивної поведінки у рамках бігевіоризму. На наш погляд, вони спрямовані лише на зовнішні ознаки агресивності і не зачіпають внутрішні механізми її виникнення. А.В. Запорожець, М.І. Лісіна [18] вважають спірним погляд авторів на природу соціального підкріплення, адже надто спрощено тлумачиться засвоєння дитиною норм поведінки у суспільстві та, більше того, немає гарантії, що явище, котре має дієве значення для однієї дитини, виконує ту ж функцію стосовно іншої.

Є підстави констатувати, що у психології виділяються два основні методи попередження агресії – катарсис та формування нових поведінкових реакцій. Однак вони зорієнтовані головню на зовнішні форми прояву агресії. При цьому мета їх профілактики – формування соціально прийнятних способів виходу агресивних тенденцій. Ось чому центром корекційних впливів у психоаналізі є окультурені способи реакції на агресію, в бігевіоризмі – формування усупільненої поведінки.

У рамках теоретико-емпіричних напрацювань *гуманістичної школи*, яка визнає відносну свободу і незалежність особистості, імпульсивно-інстинктивна сфера не відштовхується, проте їй приписується обмежена роль – вона забезпечує, але не керує. Свобода, на думку представників даної школи, полягає у можливості людини вільно керувати своїми потягами та розкривати свій кращий потенціал, самоактуалізуватися, досягати ідентичності самій собі. Пояснюючи механізм стримування агресії, тут використовується *ідея самотрансценденції* [12], котра є здатність особистості перебувати у відношенні до чогось, бути спрямованою на щось інше, ніж вона сама [12]. Як зазначає Е. Фромм, самоактуалізація коріниться у її здатності любити; причому любов неподільна між “об’єктами” (іншими) і власним Я [22]. Тому ідея самотрансценденції відкидає агресію як заподіяння шкоди іншому, що неминуче веде і до руйнування себе. Звідси

формування позитивної спрямованості назовні, заміна системи агресивних установок на прийняття іншого – основний шлях виправлення та попередження неадекватних соціальних дій особи. А.А. Реан пише, що гуманістичний підхід обстоює формування етичної системи цінностей, ідею взаємодопомоги та емпатійного розуміння, утвердження самотрансценденції людського існування [19]. Отож, на думку гуманістів, корекція та профілактика повинні бути спрямовані на формування неагресивної самосвідомості через адекватне задоволення вищих потреб. Причому центром корекційного впливу має бути потребо-мотиваційна сфера, у якій наявні внутрішні причини агресії. Воднораз конкретних педагогічних та корекційних методів чи прийомів попередження агресії та позитивної зміни мотиваційної сфери і свідомості особистості в даному напрямі не пропонується.

Відповідно до когнітивних технік, спровокована певним чином агресія може бути скоректована шляхом суттєвих змін в уявленні потерпілого про мотиви поведінки агресора. Значущість впливу пізнавальних процесів і ролі осмислення (інтерпретації) подій на міру збудження і на динаміку сили агресивних реакцій підкреслювали Л. Берковіц [3] та Д. Зільман [31]. На їх думку, якщо людина переглянула свою точку зору на збуджуючий стимул (знайшла пом’якшуючі обставини чи відчула зменшення небезпеки), то сила збудження знизуватиметься. З іншого боку, сильне збудження, впливаючи на свідомість, призводить до імпульсивної агресивної поведінки, оскільки знижує здатність до пізнавальної діяльності, котра уможливорює приглушення агресії. Якщо ж збудження помірне, то дезінтеграції пізнавальних процесів не відбувається і їх перебіг розгортається в напрямку послаблення агресивних реакцій.

За когнітивними моделями Д. Зільмана та Л. Берковіца, агресією можна керувати шляхом адекватної інтерпретації життєвих ситуацій. Причому не заперечується, що агресивна поведінка характеризується імпульсивністю, а тому не підлягає повному контролю. У стані сильного збудження “спрацьовує” навичка агресивного реагування. Виходячи з цього, контроль та корекція агресивної поведінки у дітей можливі за допомогою тренінгу конструктивних способів реагування чи неагресивних звичок у відповідь на провокацію.

Представники *гейтальт-підходу* вважають, що агресивні реакції – це результат проекції

(всі форми агресії, викликані примусом), інтродекції (“навчена” агресія) чи ретрорефлексії (аутоагресія). Іншими словами, агресію гештальтисти розуміють як порушення процесу саморегуляції, коли актуалізовану потребу не можна задовольнити, тому існує небезпека того, що гештальт залишиться незавершеним. Проте організм прагне відновити рівновагу, а відтак емоція, котра пов’язана з неможливістю задовольнити потребу, обов’язково має бути виражена. Тільки тоді дитина зможе приступити до задоволення інших потреб.

В. Оклендер [15] виділяє чотири етапи у роботі з невираженими емоціями дитини (на прикладі емоції гніву).

Етап I. Потрібно обговорити з дитиною проблему гніву, вказати на сутність гніву, на те, як гнів виявляється і що його викликає.

Етап II. Доречно познайомити дитину з прийнятними методами прояву пригніченого гніву; пояснити те, як найкраще дізнаватися про виникнення гніву і приймати свої агресивні почуття, допомагати їй вибрати спосіб вираження почуття гніву.

Етап III. Роз’яснити способи реального сприйняття почуття гніву, спонукати дитину до того, щоб виявляти гнів безпосередньо й у різних миролюбних формах – бити подушку, різати газету, бігати навколо дому, малювати почуття гніву. При цьому важливо говорити з дитиною про фізичні відчуття, які пов’язані із почуттям гніву, про тілесні реакції (скорочення м’язів обличчя, шиї, шлунку, котрі можуть викликати біль). Це дасть змогу їй зрозуміти взаємозв’язок між невираженою емоцією та станом її здоров’я.

Етап IV. Насамкінець треба запропонувати дитині вступити у прямий вербальний контакт із почуттям гніву, розширити досвід прямого словесного вираження агресивних почуттів; хай вона скаже все, що хоче сказати тому, хто її образив, нехай у символічній формі зробіть те, що хотіла б зробити у реальному житті. Допомагають виражати гнів такі предмети, як поролонова палиця, резиновий ніж, іграшкова зброя.

У вітчизняній психології також розроблялися шляхи подолання та попередження агресивних тенденцій. Так, В.М. Бехтерев [18], досліджуючи корекцію поведінки, котра відхиляється від норми, виходив з обмеженості тих способів корекції, які ставили позитивне підкріплення бажаної поведінки та негативне – небажаної. Вчений припускав, що будь-яке підкріплення може зафіксувати реакцію. Тому позбавитися небажаної поведінки можна,

тільки створивши більш сильний мотив, котрий охопить усю енергію, що витрачається на цю небажану поведінку. Так у психології вперше з’являється ідея про *сублімацію енергії* у соціально прийнятне русло, що активно розробляється психоаналізом.

В українській та російській психології агресивна поведінка переважно розглядалась у концептуальному форматі *діяльничого підходу*. Корекція поведінки спирається на положення О.М. Леонтьєва [8], згідно з яким позитивно впливати на процес розвитку можна через керування провідною діяльністю. Відтак основний шлях корекції та профілактики агресивної поведінки – це задоволення актуальних потреб у контексті здійснення провідної діяльності та системи значущих взаємостосунків з іншими. Водночас Л.М. Семенов, досліджуючи агресивну поведінку підлітків, дійшла висновку, що для подолання агресії потрібне їх за діяння до системи соціально корисної праці, котра активізує властиві даному психологічному віку потреби у самоствердженні та самореалізації.

Емпатія, гумор і легка еротика також корегують агресивну поведінку. Експерименти показують, що чим сильніше у людини розвинена здатність до співпереживання, тим рідше вона здійснює агресивні та антисоціальні дії. Зокрема, дослідженнями Р. Берона [24] показано, що у випадку, коли агресор співпереживає своїй жертві, сприймаючи больові сигнали, які надходять від жертви, тим нижчим виявляється рівень наступної агресії нападаючого. Тільки тоді, коли агресор сам постраждав з вини його теперішньої жертви, стримуючий ефект емпатії відсутній. Більше того, страждання жертви часто постають у ролі фактора, який підкріплює ворожість [20, с. 39].

У будь-якому разі гумор має здатність розряджати напружені життєві ситуації. Часто саме жарт здатен погасити конфлікт у зародку. Емпіричні розвідки Ч. Мюллера та Е. Доннерштейна [29] показують, що доброзичливий сміх чи жарт, як і емпатія, становлять іншу категорію відповідей, несумісних із гнівом та агресією. Так, одній групі обстежуваних, котрі були налаштовані агресивно, демонструвалися розважальні фільми-комікси, а іншій – нейтральні зображення у вигляді пейзажів, меблів і т.п. У результаті представники першої групи згодом спрямовували більш слабкі електричні сигнали порівняно з обстежуваними другою.

До реакцій, несумісних з агресією, природно відносять також легке еротичне збуд-

ження, що викликане погладжуваннями, лоскотанням тощо. Експериментально доведено, що такі дії часто призводять до стримування агресивних імпульсів. Однак сильні сексуальні стимули, навпаки, можуть спричинити актуалізацію фізичної агресії. Невипадково в деяких племенах більшу увагу приділяють фізичному дотику, часті погладжування сприяють формуванню моделей поведінки, альтернативних агресивній.

Отже, більшість запропонованих підходів розглядають агресію як форму активності. Основним шляхом їх попередження є спрямування даної активності у соціально прийнятне русло – головню через катарсис (психодинамічний), розширення поведінкового репертуару (бігевіоризм), формування неагресивної самосвідомості шляхом адекватного задоволення вищих потреб (гуманістична психологія), зреалізування адекватних віку видів діяльності (діяльнісний підхід).

1. Аронсон Э. Общественное животное. Введение в социальную психологию: Учеб. пособие для студентов ВУЗов / Э. Аронсон. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 516 с.

2. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтерс. Пер. с англ. – М.: Апрель Пресс: Эксмо-Пресс, 2000. – 508 с.

3. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц СПб.: Прайм – ЕВРОЗНАК, 2001. – 342 с.

4. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия / Р. Бэрн, Д. Ричардсон / – СПб.: Питер, 2000. – 352 с.

5. Дроздов О.Ю. Проблемы агрессивной поведінки особистості / О.Ю. Дроздов, М.А. Скок. – Чернігів, 2000. – 156 с.

6. Крейрн Э. Я злюсь: для дошкольного и младшего школьного возраста / Э. Крейрн. – СПб.: Комплект, 1995. – 35 с.

7. Левитов Н.Д. Психическое состояние агрессии / Н.Д. Левитов // Вопросы психологии. – 1972. – №6. – С.168–173.

8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1982. – 302 с.

9. Лоренц К. Агрессия (так называемое „зло“) / К. Лоренц. – М., 1994. – 269 с.

10. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб.: Питер-Пресс, 1997. – 684 с.

11. Марцинковская Т.Д. История детской психологии / Т.Д. Марцинковская. – М.: Владос, 1998. – 272 с.

12. Маслоу А. Мотивация и личность /Абрахам Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999. – 479 с.

13. Мойер К. Хирургия агрессивности // Литературная газета. – 1995. – №8. – С.13.

14. Налчаджян А. Агрессивность человека /А. Налчаджян. – СПб.: Питер, 2007. – 736 с.

15. Оклендер В. Окна в мир ребенка. Руководство по детской психотерапии / Вайоленд Оклендер. – М.:

Класс, 1997. – 201 с.

16. Паренс Г. Агрессия наших детей / Ганс Паренс. – М.: Форум, 1998. – 152 с.

17. Пошивалов В.П. Экспериментальная психофармакология агрессивного поведения. – Л.: Медицина, 1986. – 144 с.

18. Психология развития: Учебник для студ. высш. психол. и пед. учеб. заведений / Под ред. Т.Д. Марцинковской. – М.: Академия, 2001. – 352 с.

19. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности / А.А. Реан // Психологический журнал. – 1996. – Т.17, №5. – С. 3–17.

20. Румянцева Т.Г. Агрессия и контроль / Т.Г. Румянцева // Вопросы психологии. – 1992. – №5-6. – С. 35–37.

21. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений / Зигмунд Фрейд. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с.

22. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм. – М.: АСТ, 1998. – 670 с.

23. Фурманов И.А. Агрессия и насилие: диагностика, профилактика и коррекция / И.А. Фурманов. – СПб.: Речь, 2007. – 480 с.

24. Baron R.A. The control of human aggression: A strategy based on incompatible responses // In R.G. Geen & E.I. Donnerstein Aggression: Theoretical and empirical reviews. – N.Y. Academic Press, 1983. – V.2. – P. 173–190.

25. Buss A.H. The psychology of aggression. – New York: Wiley, 1961.

26. Feshbach N., Feshbach S. The relationships between empathy and aggression in two age group // Development Psychology. – 1969. – V.1. – P. 102–107.

27. Mark V., Ervin F. Violence and the brain. – N.Y., Harper and Row, 1970.

28. Menninger W. Recreation and mental health // Psychological Review. – 1948. – V. 42. – P. 340–346.

29. Mueller C., Donnerstein E. The effects of humor-induced arousal upon aggressive behavior // J. of Research in Personality. – 1977.

30. Pattermann F. Behavioral assessment and reduction of children's aggression. / Journal of Human Behavior. – 1987. – V.4. – P. 48–54.

31. Zillmann D. Cognitive-excitation interdependencies in aggressive behavior // Aggressive Behavior. – 1988. – V.14. – P. 51–64.

АНОТАЦІЯ

Карпінська Тетяна Степанівна.

Основні методи та прийоми попередження і контролю агресивної поведінки.

У статті проводиться аналіз агресивної поведінки як людського феномена за вітчизняними та зарубіжними науковими джерелами та з різних позицій – психодинамічного, етологічного теорії, бігевіоризму, когнітивної теорії, гуманістичного напряму, гештальтпсихології, діяльнісного підходу. Висвітлюється роль катарсису, відрізняючи соціально прийнятними способами на провоковану агресію, що обґрунтовують представники різних теоретичних шкіл у психології. Розкрито вплив покарання на контроль особою власних агресивних реакцій. Охарактеризовано явище самотрансценденції, котре, на думку гуманістичних психологів, стримує

агресію. Доведена ефективність таких методів контролю агресивної поведінки, як тренування конструктивних способів реагування та неагресивних навичок у відповідь на провокацію, запропонованих когнітивними психологами. Презентовані погляди представників діяльнісного підходу, котрі вважають, що корегувати агресивну поведінку треба через керування провідною діяльністю. Описана доцільність застосування реакцій, які несумісні з агресією (емпатії, гумору, легкої еротики).

АННОТАЦІЯ

Карпинская Татьяна Степановна.

Основные методы и приемы предупреждения и контроля агрессивного поведения.

В статье проводится анализ агрессивного поведения как человеческого феномена по отечественным и зарубежным научным источникам и с разных позиций – психоанализа, этологической теории, бихевиоризма, когнитивной теории гуманистического направления, гештальтпсихологии, деятельностного подхода. Освещается роль катарсиса, отреагирования социально приемлемыми способами на провоцируемую агрессию, которые предлагают представители разных теоретических школ в психологии. Раскрыто влияние наказания на контроль человеком собственных агрессивных реакций. Охарактеризовано явление самотрансценденции, которое, как утверждают гуманистические психологи, сдерживает агрессию. Доказана эффективность таких методов контроля агрессивного поведения, как тренинг конструктивных способов реагиро-

вания и неагрессивных навыков в ответ на провокацию, предложенные когнитивными психологами. Обоснованы взгляды представителей деятельностного подхода, которые считают, что корректировать агрессивное поведение следует через управление ведущей деятельностью. Описана целесообразность применения реакций, несовместимых с агрессией (эмпатии, юмора, легкой эротики).

ANNOTATION

Karpinska Tetiana.

The Main Methods and Means of Preventing and Control of Aggressive Behavior.

In the article the analysis of aggressive behavior as a human phenomenon according to the native and foreign scientific sources and from the different positions – psychoanalysis, ethological theory, behaviorism, cognitive theory and etc. has been carried out. The influence of punishment on the control by a person his own aggressive reactions has been uncovered. The phenomenon of self-transcendence which on the opinion of humanistic psychologists inhibits aggression has been characterized. The efficiency of such methods of control of aggressive behavior as training of constructive ways of regulation and non-aggressive skills in response to provocation, offered by cognitive psychologists has been proved. The expediency of use of reactions which are incompatible with aggression (empathy, humor, and light erotica) is depicted.

Надійшла до редакції 02.07.2010.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

М'ясоїд П.А.

Курс загальної психології: Підручник: у 2 т. — К.: Алерта, 2011. — Т. 1. — 496 с.

Курс подається через систему понять і категорій, яка охоплює становлення, функціонування, будову, феноменологію психічних явищ. Відтворюється історія і логіка набування психологічних знань, виокремлюються внески у цей процес психологів-теоретиків, висвітлюються здобутки психологічної науки. Психологічне пізнання характеризується як невинний рух людської думки у її намаганнях збагнути природу і сутність психічного. Утверджується розуміння психології як фундаментальної науки світоглядного значення, що продовжує одвічно триваючу практику людського самопізнання.

Матеріал викладається у шести модулях, що об'єднують 21 тему. Кожна тема включає перелік питань для контролю, самоконтролю та роздумів над прочитаним, а також бібліографію, покликану розширити межі учбової діяльності студентів.

Для поглибленого вивчення курсу студентами та організації цього процесу викладачами.

Може бути корисним усім, хто ґрунтовно вивчає психологію або працює у цій галузі.

Забезпечений іменним та предметним покажчиками, що наводяться в другому томі.

